

QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘INI HISOBLASH VA HISOB-KITOBLARNI
TAQDIM QILISH JARAYONI

Xolmirzayeva Gulrux Akbarovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Investitsiya va innovatsiyalar” kafedrasida assistenti

gulruxxolmirzayeva@gmail.com

Usmonov Mamurjon Maxmudovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

mamur3348070@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada qo‘shilgan qiymat solig‘ining (QQS) iqtisodiy mohiyati, uni hisoblash mexanizmlari hamda hisob-kitoblarni soliq organlariga taqdim etish tartibi tahlil qilingan. Shuningdek, QQSning fiskal ahamiyati, uning iqtisodiyotni tartibga solishdagi o‘rni, amaldagi tizimdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘nalishlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari QQS ma‘murchiligini takomillashtirish va byudjet daromadlarini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: qo‘shilgan qiymat solig‘i, soliq bazasi, soliq krediti, hisob-faktura, soliq deklaratsiyasi, soliq ma‘murchiligi.

Kirish

Zamonaviy soliq tizimida qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS) davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda muhim o‘rin tutuvchi asosiy bilvosita soliqlardan biri hisoblanadi. Ushbu soliq turi ishlab chiqarish va realizatsiya zanjirining barcha bosqichlarida yaratilgan qo‘shilgan qiymatdan undiriladi hamda bosqichma-bosqich yig‘ilib borish mexanizmi orqali yakuniy iste‘molchiga yuklanadi. Shu jihatdan QQS iqtisodiy tizimda keng qamrovli va barqaror fiskal instrument sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

QQSning muhim afzalliklaridan biri uning iqtisodiy faoliyatning barcha bosqichlarini qamrab olgan holda davlat byudjetiga uzluksiz va barqaror tushumlarni ta‘minlashidir. Bundan tashqari, mazkur soliq turi soliq yukining iqtisodiyot subyektlari o‘rtasida nisbatan adolatli taqsimlanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, “soliq krediti” mexanizmi orqali ikki martalik soliqqa tortishning oldi olinadi va ishlab chiqarish zanjirida qo‘shilgan qiymatning aniq hisobga olinishi ta‘minlanadi.

Shu bilan birga, QQS tizimi iqtisodiyotni tartibga solishning samarali vositasi sifatida ham muhim rol o‘ynaydi. U orqali xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shaffofligini oshirish, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish hamda soliq intizomini

mustahkamlash imkoniyati yaratiladi. Ayniqsa, zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida yuritilayotgan elektron hisob-faktura tizimi va avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlari ushbu jarayonlarning samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli soliq islohotlari doirasida QQS tizimi tubdan takomillashtirildi. Xususan, soliq stavkalarini optimallashtirish, soliq bazasini kengaytirish, elektron hisob-faktura va onlayn nazorat tizimlarini joriy etish orqali soliq ma‘murchiligi soddalashtirildi va shaffofligi oshirildi. Natijada davlat byudjetiga tushumlarning barqarorligi ta‘minlanib, iqtisodiy faoliyatni legallashtirish jarayonlari jadallashdi.

Shu nuqtai nazardan, qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblash mexanizmlari, uning iqtisodiy mohiyati hamda hisob-kitoblarni taqdim etish jarayonini ilmiy jihatdan chuqur o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur masalalarni tahlil qilish orqali soliq tizimini yanada takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish hamda iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish mumkin.

1. Qo‘shilgan qiymat solig‘ining iqtisodiy mohiyati va ahamiyati

Qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS) zamonaviy soliq tizimining eng muhim bilvosita soliqlaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarish va realizatsiya jarayonining har bir bosqichida yaratilgan qo‘shilgan qiymatdan bosqichma-bosqich undiriladigan soliq turi hisoblanadi. Ushbu soliqning asosiy iqtisodiy xususiyati shundaki, u har bir qiymat qo‘shilgan bosqichda hisoblanadi, biroq yakuniy soliq yuki oxirgi iste‘molchi zimmasiga tushadi. Shu sababli QQS iste‘molga yo‘naltirilgan soliq sifatida iqtisodiy tizimda keng qo‘llaniladi.

QQSning iqtisodiy ahamiyati uning bir nechta asosiy funksiyalari orqali namoyon bo‘ladi.

Birinchidan, **fiskal funksiyasi** orqali QQS davlat byudjeti daromadlarining barqaror va prognoz qilinadigan manbalaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy faoliyatning deyarli barcha bosqichlarini qamrab olganligi sababli, ushbu soliq turi byudjet tushumlarining uzluksizligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Ikkinchidan, QQSning **tartibga soluvchi funksiyasi** iqtisodiy jarayonlarni muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Soliq mexanizmi orqali ishlab chiqarish va iste‘mol tuzilmasiga bilvosita ta‘sir ko‘rsatiladi, bu esa iqtisodiy resurslarning samarali taqsimlanishini rag‘batlantiradi.

Uchinchidan, **nazorat funksiyasi** xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shaffofligini oshirishga qaratilgan. QQS tizimi doirasida amalga oshiriladigan hisob-faktura va soliq hisob-kitoblari iqtisodiy operatsiyalarni rasmiylashtirish va ularni davlat nazorati ostida yuritish imkonini beradi.

Shuningdek, QQS zamonaviy soliq tizimida “soliq krediti” mexanizmi asosida ishlaydi. Ushbu mexanizmga ko‘ra, soliq to‘lovchi sotib olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun to‘langan QQS summasini sotishdan hisoblangan QQSdan chegirib tashlash huquqiga ega bo‘ladi. Natijada faqat qo‘shilgan qiymat qismi soliqqa tortiladi, bu esa soliq tizimining adolatli va iqtisodiy jihatdan samarali bo‘lishini ta‘minlaydi.

Umuman olganda, QQS iqtisodiy tizimda nafaqat fiskal instrument, balki iqtisodiy faoliyatni tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi muhim mexanizm sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi.

2. QQSni hisoblash tartibi

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini (QQS) hisoblash jarayoni soliq tizimining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, u soliq bazasini to‘g‘ri aniqlash va unga nisbatan belgilangan soliq stavkasini qo‘llash tamoyiliga asoslanadi. Mazkur jarayonning aniqligi va shaffofligi davlat byudjeti daromadlarining barqaror shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

QQS bo‘yicha soliq bazasi odatda xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan realizatsiya qilingan tovarlar (ishlar va xizmatlar) qiymati asosida belgilanadi. Bunda mahsulotlar (xizmatlar)ning bozor narxi, shartnomaviy qiymati hamda amaldagi soliq qonunchiligida belgilangan boshqa iqtisodiy ko‘rsatkichlar inobatga olinadi.

QQSni hisoblashning asosiy formulasi quyidagicha ifodalanadi:

$$\text{QQS summasi} = \text{realizatsiya qiymati} \times \text{QQS stavkasi}$$

Amaliyotda QQSni hisoblash jarayoni murakkab tizimga ega bo‘lib, u quyidagi asosiy elementlar orqali amalga oshiriladi:

– **sotilgan mahsulotlar bo‘yicha hisoblangan QQS (chiqim QQS)** – bu korxonadan realizatsiya qilingan tovarlar va xizmatlar uchun hisoblangan soliq summasi;

– **xarid qilingan mahsulotlar bo‘yicha to‘langan QQS (kirim QQS)** – ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish jarayonida sotib olingan resurslar uchun to‘langan soliq;

– **byudjetga to‘lanadigan QQS** – chiqim QQS va kirim QQS o‘rtasidagi farq sifatida aniqlanadi, ya‘ni:

$$\text{Byudjetga to‘lanadigan QQS} = \text{chiqim QQS} - \text{kirim QQS}$$

Mazkur hisoblash mexanizmi “soliq krediti” prinsipi asosida ishlaydi va qo‘shilgan qiymat zanjirining har bir bosqichida faqat real yaratilgan qiymatni soliqqa tortish imkonini beradi. Natijada iqtisodiy jarayonda ikki martalik soliqqa tortishning oldi olinadi va soliq tizimining adolat tamoyili ta‘minlanadi.

Shuningdek, QQSni hisoblash jarayoni raqamli texnologiyalar, elektron hisob-fakturalar va avtomatlashtirilgan soliq hisobot tizimlari asosida amalga oshirilishi uning shaffofligini oshiradi hamda soliq ma'murchiligi samaradorligini sezilarli darajada kuchaytiradi.

Umuman olganda, QQSni hisoblash tartibi iqtisodiy subyektlar faoliyatining shaffofligini ta'minlash, soliq intizomini mustahkamlash hamda davlat byudjeti daromadlarini barqaror shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

3. Hisob-kitoblarni taqdim etish jarayoni

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) bo'yicha hisob-kitoblarni soliq organlariga taqdim etish jarayoni soliq ma'murchiligining eng muhim va yakuniy bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon soliq intizomini ta'minlash, byudjet daromadlarining o'z vaqtida shakllanishi hamda iqtisodiy operatsiyalar shaffofligini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

QQS to'lovchilari — ya'ni xo'jalik yurituvchi subyektlar — amaldagi soliq qonunchiligiga muvofiq bir qator majburiyatlarni bajarishlari lozim. Jumladan:

– **QQS bo'yicha to'liq va aniq hisob-kitoblarni yuritish**, bunda kirim va chiqim solig'i, soliq krediti hamda umumiy soliq majburiyatlari aniq aks ettiriladi;

– **elektron hisob-fakturalarni rasmiylashtirish**, bu esa har bir xo'jalik operatsiyasining hujjatlashtirilishini va nazorat qilinishini ta'minlaydi;

– **belgilangan muddatlarda soliq deklaratsiyasini taqdim etish**, ya'ni soliq organlariga hisobot davri yakunlari bo'yicha QQS hisob-kitoblarini elektron shaklda topshirish;

– **hisoblangan soliq summasini o'z vaqtida davlat byudjetiga to'lash**, bu moliyaviy intizomning asosiy sharti hisoblanadi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida QQS bo'yicha hisob-kitoblarni taqdim etish jarayoni to'liq raqamlashtirilgan tizim asosida amalga oshirilmoqda. Elektron soliq hisobotlari platformalari, onlayn hisob-faktura tizimi hamda avtomatlashtirilgan soliq nazorati vositalarining joriy etilishi ushbu jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshirdi.

Bunday raqamli transformatsiya natijasida bir qator ijobiy natijalarga erishilmoqda. Xususan, soliq tizimida inson omili ta'siri kamaymoqda, hisob-kitoblarning aniqligi oshmoqda hamda soliq ma'murchiligida shaffoflik darajasi kuchaymoqda. Shu bilan birga, real vaqt rejimida ma'lumot almashinuvi soliq organlariga nazorat funksiyasini samarali amalga oshirish imkonini bermoqda.

Umuman olganda, QQS bo'yicha hisob-kitoblarni taqdim etish jarayonining samarali tashkil etilishi davlat byudjeti daromadlarining barqarorligini ta'minlash, soliq intizomini mustahkamlash hamda iqtisodiyotda shaffof moliyaviy muhitni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Amaldagi tizimdagi muammolar va takomillashtirish yo'nalishlari

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) tizimi davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda muhim rol o'ynashiga qaramay, amaliyotda bir qator institutsional, tashkiliy va texnik muammolar mavjud bo'lib, ular soliq ma'murchiligi samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu muammolarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish soliq tizimining barqaror ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaldagi QQS tizimida quyidagi asosiy muammolar kuzatiladi:

Birinchi, ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlarda **hisob-kitob intizomining yetarli darajada shakllanmaganligi** soliq bazasining to'liq aks etmasligiga olib kelmoqda. Bu holat soliq tushumlarining kamayishi va iqtisodiy operatsiyalar shaffofligining pasayishiga sabab bo'ladi.

Ikkinchi, **soxta hisob-fakturalar muammosi** QQS tizimida jiddiy xavf omillaridan biri hisoblanadi. Bunday holatlar soliq krediti mexanizmining noto'g'ri ishlashiga, natijada esa byudjet yo'qotishlariga olib kelishi mumkin.

Uchinchi, **soliq ma'murchiligi jarayonlaridagi ayrim murakkabliklar** xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun qo'shimcha vaqt va moliyaviy xarajatlarni keltirib chiqaradi. Bu esa soliq tizimining samaradorligini pasaytiradi hamda biznes muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

To'rtinchi, **kichik biznes subyektlari uchun soliq yukining nisbatan yuqoriligi** ularning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu esa norasmiy iqtisodiyot ulushining saqlanib qolishiga ham sabab bo'ladi.

Yuqorida qayd etilgan muammolarni bartaraf etish va QQS tizimini yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

Birinchi, **elektron hisob-faktura tizimini yanada takomillashtirish va integratsiyalashgan raqamli platformalarni keng joriy etish** lozim. Bu soxta operatsiyalarni kamaytirish va hisob-kitoblar shaffofligini oshirishga xizmat qiladi.

Ikkinchi, **soliq nazoratini to'liq avtomatlashtirish va sun'iy intellekt asosida tahlil tizimlarini joriy etish** orqali soliq xavflarini erta aniqlash imkoniyati yaratiladi.

Uchinchidan, **kichik biznes subyektlari uchun soddalashtirilgan QQS mexanizmlarini joriy etish** ularning soliq yukini optimallashtirish va tadbirkorlik faolligini oshirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, **soliq madaniyatini oshirish va soliq to'lovchilarning huquqiy savodxonligini rivojlantirish** orqali ixtiyoriy soliq to'lov intizomini kuchaytirish mumkin.

Umuman olganda, QQS tizimini takomillashtirishga qaratilgan ushbu chora-tadbirlar soliq tushumlarining barqarorligini ta'minlash, yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish hamda iqtisodiy tizimda shaffof va samarali fiskal muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, qo'shilgan qiymat solig'i zamonaviy soliq tizimining muhim elementi bo'lib, davlat byudjeti daromadlarini barqaror shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Uni hisoblash va hisob-kitoblarni taqdim etish mexanizmlarini takomillashtirish soliq tushumlarini oshirish, yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Kelgusida QQS tizimini yanada soddalashtirish, raqamlashtirish va xalqaro tajribalar asosida rivojlantirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). *Soliq siyosatini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida farmon*. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2023). *Davlat byudjeti ijrosi va soliq tushumlari tahlili*. Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi. (2024). *Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar*. <https://soliq.uz>
4. Firdavs, H., & Abdumannonovna, T. D. (2025, April). VIRTUAL YORDAMCHI VA AI ASOSIDAGI MIJOZLARGA XIZMAT KO'RSATISH TIZIMI. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 16, pp. 23-26).
5. Abdumannonovna, T. D. (2025, February). Respublikamizda Moliyaviy Tizimning Shakllanish Yo'llarini Takomillashtirish. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 14, pp. 144-148).
6. Turumova, D. A. (2025, February). Korxonada Audit Tekshiruvi O'tkazishning Ahamiyati. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 14, pp. 47-50).

7. Abdumannonovna, T. D., & Barchinoy, X. (2025, April). Moliyaviy Natijalar Auditining Xususiyatlari. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 16, pp. 43-46).
8. Xo'jabekovich, X. O. K., & Tohir, Q. (2025, April). Digital Transformation of Small Businesses: Opportunities and Prospects. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 16, pp. 89-93).
9. Abdumannonovna, T. D., & Nurzod, T. (2025, April). O'zbekistonning 2030 Yilgacha Bo'lgan Rivojlanish Strategiyasida Auditorlik Faoliyatining Roli. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 16, pp. 51-53).
10. Обидова, Ф. Я. (2024). ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ КАЧЕСТВА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ. *Экономика и социум*, (5-2 (120)), 1218-1221.
11. Yahyoeyevna, O. F. (2024, February). IQTISODIY BARQARORLIKNI TEJAMKORLIK OMILLARI TA'SIRIDA TA'MINLASH MUAMMOLARI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 1, No. 2, pp. 136-144).
12. Обидова, Ф. Я. (2023). Управление системой качества на предприятиях. *Экономика и социум*, (11 (114)-1), 929-932.
13. Yahyoeyevna, O. F. (2024, October). SUSTAINABILITY AND MANAGEMENT: HOW COMPANIES CAN INTEGRATE SUSTAINABILITY INTO THEIR STRATEGY. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 1, No. 10, pp. 194-199).
14. Xo'jabekovich, X. O. K., & Samandar, N. (2024, November). Main Tasks of Corporate Management in Enterprises. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 11, pp. 4-6).
15. Yahyoeyevna, O. F., & Tatulovna, Z. M. (2024). MECHANISM OF ORGANIZING FINANCIAL MANAGEMENT IN ENTERPRISES. *Miasto Przyszłości*, 47, 866-872.
16. Xo'jabekovich, X. O. K. (2024, December). Issues of Improving Employment in the Innovative Economy. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 12, pp. 53-56).